

української культури, який підтримувався держаним фінансуванням. Діяльність відділів Міністерства освіти і національної культури, які опікувалися розвитком українського мистецтва, літератури, театру, кінематографа, книговидання, сприяла зміцненню, поглибленню перетворень у всіх сферах духовного життя України і заклала міцний фундамент для подальшого піднесення української культури.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Після підписання 27 січня (9 лютого) 1918 р. у Бересті-Литовську мирного договору з країнами Четверного союзу УНР набула всі права і обов'язки суб'єкта міжнародного права і була офіційно прийнята як незалежна держава в коло світової спільноти, оскільки сам акт підписання Берестейського миру був колективним визнанням УНР де-юре. Зокрема, ст. 8 про “привернення публічних і приватних правних зносин” дозволяла Україні користуватися всіма постановами міжнародного законодавства, а ст. 10 постановляла, що інтерпретація текстів мирового договору “прислугує” українському текстові на рівні з усіма іншими. Цим визнавалась засада рівності України з іншими державами — учасниками договору²⁷⁵.

Договір позитивно позначився й на врегулюванні справи кордонів молоді держави, адже між УНР і Австро-Угорщиною визнавались ті, що існували перед війною (до 1914 р.). Питання кордонів Польщі мусила остаточно вирішити комісія на підставі “етнографічних відносин і з узгодженням бажань населення”²⁷⁶. Щодо радянсько-українського конфлікту, то підписання договору з Росією змушувало її рахуватись з Україною як незалежною державою. Водночас РСФСР зобов'язувалась перед Четверним союзом якомога скоріше укласти договір про російсько-український кордон. Водночасно українська сторона здобула від австро-угорського уряду зобов'язання створення автономного Коронного краю з українських земель Холмщини й Підляшшя, а також Східної Галичини, Буковини та Закарпаття. Відносно цієї домовленості була підписана окрема таємна угода між Австро-Угорщиною та УНР.

На думку українського історика міжнародного права Б. Галайчука, Берестейський договір був не для замаскування поневолення, а “договір для хліба” (“Brotfriedensvertrag”); “договір з сувереном української землі, який зумів за добру дипломатичну ціну продати продукти своєї землі, в той час високо котовані на біржах Відня і Берліна”²⁷⁷. Характеризуючи умови, на яких Україна підписала договір, міністр судових справ УНР М. Ткаченко підкреслював, виступаючи на IX сесії Центральної Ради 23 січня 1918 р., що “українському народові забезпечено право національного самоозначен-

²⁷⁵ *Гец М.* Українська Держава 1918 р. як предмет міжнародного права // За велич нації. — Нью-Йорк, 1955. — С. 107.

²⁷⁶ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. — Т. 2. — С. 137, 138.

²⁷⁷ *Галайчук Б.* Берестейський мир: окупація України (правна і політична оцінка) // Укр. самостійник. — 1958. — Ч. 6. — С. 5.

ня всюди, де він живе в більшості, в тому числі в Холмщині та на Підляшші. З Галичиною справа вирішується на користь нашого народу... Згідно з торговельною частиною мирового договору, ввіз товарів із-за кордону на Україну й вивіз їх з України є монополією Української держави. Договір буде сприятливий для нас, і забезпечує Україну від усяких зазіхань з боку середньоевропейських держав"²⁷⁸. Сучасний учений В. Верстюк констатує, що договір не мав "жодних анексіоністичних та контрибуційних вимог"²⁷⁹.

Проте ставлення країн Четверного союзу до України було неоднозначним. Підтримка процесу здобуття незалежності Україною відповідала національним інтересам Німеччини, яка намагалась створити противагу своєму потенційному ворогові — Росії. Німецький провід прагнув, щоб Україна, як великий ринок збуту німецької промислової продукції та джерело сільськогосподарських товарів, розвивалася в орбіті німецьких впливів. Австро-Угорщина, змушена у тяжких економічних умовах підписати Берестейський мир і визнати незалежність України, будувала свою політику відносно останньої на принципах вичікування і пролонгації перехідного стану в стосунках обох держав. Водночас для Австро-Угорщини, яка мала у своєму складі східногалицькі землі, українське питання межувало з питанням збереження власної цілісності.

На час гетьманського перевороту Українська Центральна Рада розпочала дипломатичні відносини з Австро-Угорщиною, Німеччиною і Туреччиною. УНР репрезентували А. Яковлів (15.04.1918 р.) в Австро-Угорщині та О. Севрюк (10.03.1918 р.) у Німеччині²⁸⁰. Принцип утвердження їхнього статусу і формування штатів дипломатичних представництв був записаний із системи російської дипломатичної служби²⁸¹.

Таким чином, перед загрозою більшовицької окупації і внутрішньої нестабільності провід Української Центральної Ради змушений був шукати миру з Центральними державами. Зацікавлення австро-угорської сторони в укладенні торговельно-економічних договорів з УНР та ліквідації Східного фронту, а також тиск німецької делегації на союзника змусили Відень погодитися на підписання таємної угоди щодо поділу Галичини та створення окремого коронного краю. Україна одержувала право користуватися всіма актами міжнародного законодавства, а інтерпретація текстів мирового договору українською стороною на рівні з усіма іншими засвідчувала рівність України з іншими державами — учасницями договору. Водночас умови договору відкривали можливості для широких двосторонніх торговельно-економічних зв'язків. Україна здобувала шанс вигідно продати насамперед зерно та інші харчові продукти Німеччині й Австро-Угорщині, які гостро відчували нестачу продовольства і українським продовольством могли стабілізувати внутрішні ринки.

Після перевороту П. Скоропадський, керуючись вимогами міжнародного права, прийняв на себе всі зобов'язання УНР, передусім положення

²⁷⁸ Там само. — С. 121.

²⁷⁹ Верстюк В. Українська Центральна Рада. — К., 1997. — С. 241.

²⁸⁰ Українська Центральна рада: Документи і матеріали. — Т. 2. — С. 401, 417.

²⁸¹ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 1. — Спр. 69. — Арк. 23.

Берестейського договору. В основному державному документі гетьманської влади, оголошеному 29 квітня 1918 р. — “Законах про тимчасовий державний устрій України” було окреслене й питання закордонної репрезентації Української Держави. Стаття 4 закону проголошувала, що “гетьман є найвищий керівничий всіх зносин Української Держави із закордонними державами”²⁸². Про це також свідчить зміст наказу фельдмаршала Г. Айхгорна 22 травня 1918 р. військовим частинам, в якому, зокрема, зазначалось: “...Гетьман вважав за свій святий обов’язок перейняти на себе усі умови Берестейського договору”²⁸³. Після гетьманського перевороту зовнішньополітичне відомство Української Держави короткий час очолював відомий український учений і громадсько-політичний діяч М. Василенко, 20 травня цю посаду обійняв інший визначний український історик та діяч національно-визвольного руху — Д. Дорошенко²⁸⁴.

Громадянські права іноземців в Україні захищали дипломатичні представники насамперед країн Четверного союзу, з якими УНР уклала Берестейську угоду. Так, посольство Німеччини очолив колишній посланник цієї держави барон Альфонс Мумм фон Шварцентштайн, який у березні 1918 р. був підвищений до рангу посла і на цій посаді залишався до жовтня 1918 р. Послом Австро-Угорщини в Україні призначено графа Йогана Форгача (відомого своїм авторством ультиматуму Австро-Угорщини до Сербії, з якого почалася світова війна)²⁸⁵. Інші іноземні репрезентації розпочали свою роботу в Києві вже після гетьманського перевороту.

Від УНР Українська Держава дістала чотири посольства 1-го рангу — в Німеччині, Австро-Угорщині, Туреччині, Болгарії, діяльність яких була підтверджена постановою Ради Міністрів 21 червня 1918 р.²⁸⁶ Вони дістали найвищу категорію дипломатичних представників — міністрів-резидентів: акредитувалися головами держав, до яких відряджалися посольства.

Німецька та австро-угорська армії в Україні безперечно були головним стабілізаційним чинником в Українській Державі. Однак не можна погодитись з тим, що деякі дослідники повторюють міфологеми радянської історіографії, зображуючи гетьмана простою маріонеткою в руках німецького та австрійського військового командування. Принагідно зауважимо, що у намірах Німеччини й Австро-Угорщини відносно України не було єдності. Правлячі кола Габсбургської монархії із занепокоєнням ставилась до посилення німецьких впливів в Україні. Як зазначав Д. Дорошенко, і в середовищі німецького керівництва не було вироблено сталої думки щодо України. “Вони хитались між Росією й Україною, — наголошував міністр, — одно було ясно: бажання скільки можна використовувати Україну для

²⁸² Дорошенко Д. Історія України. — С. 50.

²⁸³ Цит.: Гец М. Цит. праця. — С. 108.

²⁸⁴ Павлюк О.В. Дипломатія незалежних українських урядів (1917–1920) // Нариси з історії дипломатії України. — К., 2001. — С. 327.

²⁸⁵ Дорошенко Д. Цит. праця. — С. 94, 95; Його ж. Мої спомини про недавнє минуле. — С. 282.

²⁸⁶ Дорошенко Д. Історія України. — С. 104.

біжучого моменту, для потреб війни, що рішала для Німеччини грізне питання: «бути чи не бути»²⁸⁷.

Виходячи з того, що міждержавні стосунки України з Німеччиною та Австро-Угорщиною мали ключове значення для української зовнішньої політики, посади українських дипломатичних представників в Берліні та Відні для Української Держави були чи не найголовнішими. На думку Д. Дорошенка, обговорюючи кандидатуру голови українського представництва у Німеччині, уряд Української Держави був свідомий, що це повинна бути людина, яка «мала б повне довір'я з боку національних українських кіл, а з другого — справді могла би заімпонувати в Берліні»²⁸⁸. Вибір впав на барона Ф. Штейнгеля — відомого українського громадсько-політичного діяча та мецената. Д. Дорошенко згадує, що останній не без вагань прийняв пропозицію гетьманського уряду. «Він відверто заявив мені, що, будучи по своїм переконанням федералістом, він не зважається зайняти пост, який вимагає оборони самостійності держави, — писав у своїх споминах міністр закордонних справ Української Держави. — Але згодившись во ім'я добра України взяти на себе предложені йому обов'язки, він прирік, що свої федералістичні симпатії заховає на глибині душі, а всі свої сили віддасть на службу самостійній Українській Державі»²⁸⁹. В свою чергу, гетьман П. Скоропадський у своїх спогадах характеризує Ф.Штейнгеля як «найчеснішого та найшляхетнішого українця»²⁹⁰.

Обійнявши посаду в Берліні, Ф. Штейнгель особисто сформував склад посольства, намагаючись залучити до роботи фахівців, які «знали і вміли провадити дипломатичну службу». При цьому він керувався принципом «приналежності людей до українства в державному розумінні, а не вузько національному» і тому запрошував на посади осіб, які «хоч досі в українських колах були незвісні й до національного українського напрямку не належали, але територіально походять з України і визнаючи себе громадянами Української Держави... будуть добрими й корисними службовцями»²⁹¹. Однак у цих призначеннях, як згодом виявилось, не все відповідало інтересам Української Держави. Ф. Штейнгель, «сам джентльмен...», вірив у порядність і лояльність запрошених ним осіб, але дійсність показала, що він помилився: ці люди були лояльні хіба в тому розумінні, що совісно виконували формальні службові доручення й свою біжучу канцелярську роботу», в цілому ж «про них справедливо установилась думка в Берліні, що це «росіяни з українського посольства»»²⁹².

Водночас для української сторони був дуже несприятливим вибір німецьких представників військової влади і дипломатії. Д. Дорошенко згадував, що «мов навмисне» німецьке представництво в Києві складалося «з таких людей, що до України ставились упереджено і в неї не вірили». Ве-

²⁸⁷ *Дорошенко Д.* Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році // Хлібороб. Україна. — Кн. 2. — Відень, 1920/21. — С. 31.

²⁸⁸ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. — С. 269.

²⁸⁹ Там само.

²⁹⁰ *Скоропадський П.* Цит. праця. — С. 266.

²⁹¹ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. — С. 270.

²⁹² Там само.

сти діло з членами центрального уряду в Берліні було в тисячу разів легше й приємніше, ніж з його представниками в Києві... Переносячи центр ваги наших зносин до Берліну, ми емансипувались би від впливів німецьких представників у Києві і дістали б більшу волю рухів”²⁹³. Після призначення барона Ф. Штейнгеля українським дипломатичним представником у Берліні і з вступом його у офіційні стосунки з німецьким урядом ситуація значно покращилась.

У Берліні для українського представництва був придбаний будинок з повним умеблюванням, на який гетьманський уряд асигнував 920 тис. крб.²⁹⁴ По прибуттю до місця призначення Ф. Штейнгель зав’язав безпосередні контакти з міністром закордонних справ та канцлером Німеччини й зумів зробити “собі в очах німецьких правлячих сфер авторитет і повагу”²⁹⁵. Важливо, що він став помітною фігурою не лише серед урядових та аристократичних кіл цієї країни, зокрема серед впливових осіб при імператорському дворі, а й серед дипломатичного корпусу, акредитованого в Німеччині. Тісні дружні відносини Ф. Штейнгель мав з іспанським і голландським послами у Берліні, які значною мірою сприяли налагодженню дипломатичних стосунків Української Держави з нейтральними країнами й відкривали перспективи для встановлення контактів з альянтами²⁹⁶.

Намагаючись формувати незалежну зовнішню політику України попри її тісний зв’язок з країнами Четверного союзу, гетьманське МЗС головним своїм завданням, за словами Д. Дорошенка, бачило “визволення з-під опіки наших союзників, німців та австро-угорців”. В той же час ставилось за мету, використовуючи “поміч Німеччини (як найсильнішої з держав, що підписали Берестейський договір), доки це нам буде потрібно, старатись якомога швидше стати на власні ноги й тоді вийти з-під опіки Німеччини... і визволитися від присутності на українській території австро-угорських військ”. Україна покладала свої надії на Німеччину, яка могла б протидіяти загрозам з боку радянської Росії і бажала використати її для швидкого примирення і закріплення українських кордонів²⁹⁷.

Одним з фатальних наслідків недовір’я Німеччини до України стало настійливе небажання німецького командування допустити організацію національної армії. Німці вважали, що формувати її передчасне і що цілісність та охорону Української Держави мусять забезпечувати союзні армії. В результаті українські військові сили обмежувались дивізією З. Натієва, дислокованою на Харківщині, дивізією сірожупанників під командуванням генерала Сокири-Яхонтова, яка прийшла в Україну в серпні 1918 р., і корпусу прикордонної охорони. Після поразок німецьких військ на Західному фронті Німеччина перестала перешкоджати формуванню української армії. Доречно згадати, що після ратифікації 24 липня Німеччиною Берестейсь-

²⁹³ Дорошенко Д. Замітки до історії 1918 року на Україні // Хлібороб. Україна. — Кн. 3. — С. 98.

²⁹⁴ Скоропадський П. Цит. праця. — С. 266.

²⁹⁵ Дорошенко Д. Історія України. — Т. 2. — С. 95.

²⁹⁶ Там само. — С. 270.

²⁹⁷ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле. — С. 269; Його ж. Історія України. — Т. 2. — С. 91.

кого договору українсько-німецькі зв'язки поліпшилися, подальшому їх розвитку сприяли візити до Берліна у серпні—вересні 1918 р. голови Ради Міністрів Української Держави Ф. Лизогуба і П. Скоропадського. 6 вересня відбулась зустріч гетьмана з імператором Вільгельмом II. Візити сприяли піднесенню міжнародного авторитету України й розв'язанню ключових питань внутрішньої і зовнішньої політики Української Держави.

На відміну від досить активних українсько-німецьких дипломатичних зв'язків українсько-австро-угорські стосунки не набули такого розвитку. Вони весь час гальмувались австро-угорською стороною. Д. Дорошенко називає ці відносини “шлюбом без любові”²⁹⁸. Виснажена війною, перед загрозою тотального голоду імперія Габсбургів під тиском своїх союзників змушена була визнати Україну незалежною державою і взяти на себе зобов'язання поділити Галичину на Східну і Західну (українську і польську) та, приєднавши до першої Буковину, утвердити окремий Коронний край. У відповідь Австро-Угорщина бажала одержувати продовольство для населення й сировину для своєї індустрії. Затримки з боку України поставок давали підстави віденському уряду порушувати питання про перегляд умов Берестейського договору.

Як і посольство в Німеччині, українське посольство в Австрії мало першорозрядний статус. Призначення послом у Відні В. Липинського — відомого політичного і громадського діяча, історика й публіциста, було свідченням великого значення, яке надавала Українська Держава політичним стосункам з Австро-Угорщиною. Це був ключовий дипломатичний напрям з огляду на те, що саме Австро-Угорщина мала в своєму складі українські й польські землі, що вимагало тут від України особливо сильної і активної дипломатії. Обізнаність В. Липинського з польською проблемою, його авторитет у впливових галицьких колах і серед українців державницької орієнтації свідчили про те, що він є найбільш вдалою кандидатурою на цю важливу дипломатичну посаду²⁹⁹. За словами Д. Дорошенка, авторитет В. Липинського стояв так високо, що в ході неодноразових переговорів Українського національного союзу про участь в уряді його ім'я “незмінно фігурувало в усіх комбінаціях зложення нового складу кабінету міністрів як кандидата на пост міністра закордонних справ, від чого він ухилявся з власної волі”³⁰⁰.

Д. Дорошенко і В. Липинський у той час належали до різних політичних таборів. Перший був членом Української партії соціалістів-федералістів, другий — Української демократично-хліборобської партії. І В. Липинський, і Д. Дорошенко у 1918 р. брали діяльну участь у цих політичних організаціях, однак праця в державному апараті Гетьманщини поставила їх фактично в опозицію до своїх партій, які вважали Українську Державу вивтором реакційних і проросійських кіл. Д. Дорошенко був змушений вийти з УПСФ, яка заборонила своїм членам входити до кабінету Ф. Лизогуба.

²⁹⁸ Дорошенко Д. Дещо про закордонну політику Української Держави в 1918 році. — С. 52.

²⁹⁹ Дорошенко Д. Історія України. — С. 150.

³⁰⁰ В'ячеслав Липинський: 3 епістолярної спадщини. — К., 1996. — С. 160.

УДХП, до якої належав В. Липинський і був одним з її організаторів, на першому етапі підтримала гетьмана П. Скоропадського, однак через якийсь час увійшла до блоку антиурядових партій — Українського національно-державного союзу. І Д. Дорошенко, і В. Липинський доклали чимало зусиль, щоб залучити свої партії до участі в державотворчому процесі. Проте подолати вузький партійний корпоративізм своїх колег їм не вдалося. Більш того: навіть поміркована преса розпочала проти них кампанію, звинувачуючи в антиукраїнстві. В. Липинський сприйняв з обуренням реакцію українських газет на його призначення послом у Відні. “Нова Рада”, редагована А. Ніковським, колишнім товаришем Д. Дорошенка по партії, намагалась переконати громадськість, що послами Української Держави за кордоном, окрім О. Шульгина, призначені неукраїнці. Позапартійний друкований орган — газета “Відродження” піддала безпідставній жорсткій критиці діячів українського посольства в Австро-Угорщині, назвавши їх зрадниками України. В. Липинський сприйняв ці випадки як такі, що спрямовані не лише проти нього особисто, а й в цілому проти Української Держави, і вимагав від МЗС офіційної реакції урядових кіл на спроби дискредитації державної політики³⁰¹.

Офіційне призначення В. Липинського українським послом у Відні відбулося 21 червня 1918 р. постановою Ради Міністрів і вже 1 липня посольство прибуло до Відня, де зупинилося в готелі “Брістоль”³⁰². Через п’ять днів посол був прийнятий міністром закордонних справ Австро-Угорщини графом Буріаном, якому В. Липинський вручив ввірчу грамоту³⁰³. Тут доречно зазначити, що В. Липинський був уповноважений гетьманом провести обмін ратифікаційними грамотами від імені Української Держави з усіма країнами, які підписали Берестейський мирний договір. В. Липинський провів обмін ратифікаційними грамотами з уповноваженими Болгарії (15.07.1918 р.), Німеччини (28.07.1918 р.) й Туреччиною³⁰⁴. Лише Австро-Угорщина зволікала з ратифікацією договору, чинячи всілякі перешкоди послідовному проведенню в життя цього процесу.

Скориставшись з того, що інформація про таємний договір була розголошена в українських дипломатичних колах, Австро-Угорщина під тиском польських антиукраїнських сил анулювала цей договір. 4 липня 1918 р. граф Й. Форгач офіційно заявив про це гетьманові. В. Липинський — український посол в Австро-Угорщині — марно намагався вирішити цю справу у Відні, звертаючись до міністерства закордонних справ Габсбурзької імперії. На його думку, варто було використати фактор дефіциту продуктів харчування і поставити у пряму залежність виконання Україною економічних зобов’язань від проблеми таємного договору щодо Галичини. “Не забувайте ще, — підкреслював В. Липинський у листі до Д. Дорошен-

³⁰¹ Там само. — С. 62, 68.

³⁰² Упродовж кількох місяців МЗС Української Держави велися перемовини з делегацією РСФРР у Києві про передачу Україні приміщення посольства колишньої Російської імперії в Австро-Угорщині (В’ячеслав Липинський: З епістолярної спадщини. — С. 75).

³⁰³ В’ячеслав Липинський: З епістолярної спадщини. — С. 73.

³⁰⁴ Там само. — С. 79, 80.

ка, — що анулювання галицького договору підорве страшенно національну репутацію п. Гетьмана і теперішнього уряду, а крім того додасть нових сил цілому галицькому і нашому москвофільству (казатимуть, що Росія «обороняла» Галичину)»³⁰⁵. Одержавши звістку, що Й. Форгач заявив українському уряду про анулювання договору, В. Липинський подав ноту уряду, яка, на його думку, мала “послужити вихідною точкою для дальших переговорів”. Протест українського посла був спрямований на те, щоб “фактично анулювати почасті їхнє анулювання, теж тайне, бо про нього ніде немає урядової заяви”³⁰⁶. Ці дипломатичні кроки В. Липинський пропонував використати під час перемовин з польськими чинниками у справі Холмщини. “Мій план такий, — писав він Д. Дорошенкові, — 1) Тайне анулювання і наш тайний протест проти цього анулювання; 2) ратифікація Берестейського миру без тайного договору; 3) Комісія в Холмській справі і знов переговори про тайний договір, який не існуючим вважати не можна буде, бо єсть наш протест”³⁰⁷.

В. Липинський послідовно й принципово виступав у вирішенні ключових питань зовнішньої політики Української Держави. Одним з таких складних питань була проблема Холмщини. Хоча за Берестейським договором її територія разом з частиною Підляшшя відійшла до України, Австро-Угорщина, військами якої були окуповані ці землі, відкрито дозволяла полякам їх колонізувати й нищити українське національне життя. Якщо напередодні анулювання Австро-Угорщиною таємною угодою про створення українського коронного краю В. Липинський вважав, що в разі необхідності поступок Відню краще “поступитись де в чім в справі Холмщини, чим відступити від поділу Галичини”, то вже в ході конфлікту він наполягав на необхідності “рішучих протестів”. В. Липинський наголошував, що протест (крім дипломатичних нот та інших друкованих офіційних дипломатичних документів) мав полягати або “у відмові з нашого боку ратифікувати мир з Австрією, з огляду на одностороннє порушення цього миру з боку Австрії”, або “коли Холмщина буде прилучена до Польщі насильно, без ратифікації миру Австрією.., треба б відкликати з Відня наше посольство, оставивши одного урядовця, акредитованого при міністерстві для полагодження біжучих справ”. Останнє, на його думку, мало б зашкодити Австро-Угорщині значно більше, ніж Україні, оскільки вона мала серйозне зацікавлення в економічних стосунках з Україною³⁰⁸. Питання вирішувалось на найвищому державному рівні гетьманом, Ф. Лизогубом і Д. Дорошенком під час їхньої подорожей до Берліна. В. Липинський провів у справі Холмщини серію зустрічей з міністром закордонних справ Австро-Угорщини графом С. Буріаном, а також з графом Й. Форгачем, який прибув до Відня. Їх наслідком було позитивне вирішення проблеми на дипломатичному рівні. Однак дальший розвиток подій — розпад Австро-Угорської імперії, революція в Німеччині, а згодом і антигетьманське пов-

³⁰⁵ Там само. — С. 77.

³⁰⁶ Там само. — С. 80, 81.

³⁰⁷ Там само. — С. 81.

³⁰⁸ Там само. — С. 85.

стання в Україні дали можливість Польщі окупувати Холмщину й Підляшшя.

Під час офіційного візиту до Німеччини міністра закордонних справ Української Держави Д. Дорошенка 25 жовтня 1918 р. відбулась його консультативна зустріч з українським послом у Відні В. Липинським. Необхідність її проведення була викликана всіма ознаками розпаду Австро-Угорської імперії і нагальною необхідністю в зв'язку з цим призначення тимчасового представництва в Австрії, Угорщині і Чехії. Д. Дорошенко виписав офіційне доручення на ім'я В. Липинського, який мав продовжити свою дипломатичну місію в Австрії. До Будапешта для організації дипломатичного представництва відряджався радник українського посольства у Відні І. Токаржевський-Карашевич, до Праги — В. Полетика. Одночасно В. Липинський отримав від Д. Дорошенка доручення надавати матеріальну підтримку дипломатичним представникам новоутвореного галицького українського уряду³⁰⁹. Надзвичайні дипломатичні місії УНР в Угорщині, Чехословаччині, створені вже за часів Директорії в січні 1919 р., на початку своєї діяльності користувались дипломатичною базою українського посольства у Відні.

На відміну від міждержавних стосунків Української Держави з Австро-Угорщиною двосторонні зв'язки з іншими країнами Четверного союзу, зокрема з Болгарією, від самого початку склалися досить вдало. За словами Д. Дорошенка, “Болгарія перша прислала до Києва свого представника, професора Івана Дмитровича Шишманова, людину зв'язану з Україною зв'язками сердечних симпатій і спорідненого з одним з найбільших українських діячів: проф. Шишманов був одружений з донькою Мих. Драгоманова... і був сам колишнім учнем великого українського вченого”³¹⁰. Важко було б знайти людину, більш прихильну до України, ніж болгарський посол у Києві, який не раз відвідував Україну перед війною, мав особисті наукові зацікавлення й багато друзів і водночас був прекрасно поінформований про перебіг національно-державного будівництва в Україні. Одночасно приязне ставлення до України та гетьмана П. Скоропадського демонстрував і болгарський цар Фердинанд, який, за словами Д. Дорошенка, “дуже тішився, що замість заборчої, імперіалістичної Росії сусідом Болгарії по північному берегу Чорного моря являється Україна”³¹¹.

29 липня 1918 р. українське посольство на чолі з О. Шульгіним прибуло до столиці Болгарії, де їх зустріли представники міністерства закордонних справ цієї держави та мер Софії. Глава посольства 7 вересня вручив ввірчі грамоти царю Фердинанду. У серпні він провів низку зустрічей з керівниками закордонних представництв, насамперед країн Четверного союзу, а також болгарськими міністрами закордонних і військових справ, був присутнім на офіційних прийомах на честь царя Фердинанда, австро-угорського імператора Карла I та ін.³¹² Важливим аспектом українсько-

³⁰⁹ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. — С. 365.

³¹⁰ *Дорошенко Д.* Історія України. — С. 98.

³¹¹ Там само.

³¹² *Павленко В.В.* Дипломатична місія Української Народної Республіки в Болгарії (1918—1920 рр.) — С. 20.

болгарських відносин у цей період було поглиблення торговельно-економічних зв'язків, які б істотно збільшили заплановані Берестейським мирним договором обсяги поставок українських товарів у Болгарію. Остання прагнула відстояти свої власні економічні інтереси, які постійно намагалися контролювати Німеччина й Австро-Угорщина. Проблему спробували вирішити на найвищому державному рівні, але завадило втручання німецької сторони, яка не менше була зацікавлена в українському продовольстві та товарах легкої промисловості. Українські й болгарські дипломати, в свою чергу, вживали заходів для налагодження безпосередніх зв'язків між промисловцями обох країн, але вони фактично не встигли набути систематичного і тривкого характеру.

Міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко, характеризуючи українсько-турецькі відносини, називає їх “добросусідськими і приятними”³¹³. Главою українського посольства у Туреччині ще в червні 1918 р. було призначено відомого українського громадсько-політичного діяча Олександра Кістяківського, на його ім'я МЗС Української Держави підготувало навіть ввірчу грамоту³¹⁴. Проте причини особистого характеру завадили йому обійняти посаду. Замість нього призначення одержав колишній київський губернський комісар Тимчасового уряду М. Суковкін, який мав заступити керівника українського посольства М. Левицького, призначеного Українською Центральною Радою³¹⁵. Фактично до кінця жовтня в Туреччині не було голови посольства, консульські справи в цей час виконував колишній представник Союзу визволення України Петро Чикаленко — син відомого українського громадсько-політичного діяча і мецената Є. Чикаленка³¹⁶. Лише 1 листопада 1918 р. до Царгорода прибуло посольство Української Держави і через тиждень з великими почестями було прийняте султаном Туреччини³¹⁷. На жаль, Гетьманат П. Скоропадського, як і правління турецького султана, тривали недовго. На час прибуття українського посольства до Царгорода в його бухті вже стояли панцерники Антанти і до завершення Першої світової війни залишалося лічені дні.

Однією з найважливіших справ закордонної політики Української Держави було підписання мирного договору з радянською Росією. Стаття 6 мирної угоди між Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією та Туреччиною з РСФРР від 3 березня 1918 р. зобов'язувала останню негайно укласти мир з УНР та вивести з її території свої війська³¹⁸. Більшовицький уряд намагався якомога далі відтягти початок мирних переговорів з Україною, але саме з огляду на умови Берестейського договору радянське керівництво Росії змушене було почати у травні 1918 р. мирні перемовини з Українською Державою.

³¹³ Дорошенко Д. Історія України. — С. 99.

³¹⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 9-б. — Арк. 97.

³¹⁵ Дорошенко Д. Цит. праця. — С. 106.

³¹⁶ ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 285. — Арк. 3, 4.

³¹⁷ Кобилянський Л. Українське посольство в Туреччині // Нова Україна (Прага). — 1925. — Ч. 2, 3. — С. 85.

³¹⁸ Дорошенко Д. Цит. праця. — С. 113.

10 травня 1918 р. делегацію радянської Росії прийняв гетьман П. Скоропадський та виконуючий обов'язки міністра закордонних справ М. Василенко. Було досягнуто домовленості про місце переговорів — Київ — та нові повноваження делегатів для ведення переговорів з делегацією Української Держави, а не УНР³¹⁹. Голова Ради Міністрів Української Держави Ф. Лизогуб за попередньою домовленістю запропонував представникам російської групи, яка перебувала в Києві, відкрити конференцію 22 травня 1918 р. Адміністрація П. Скоропадського розпочала серйозну підготовку до проведення переговорів. На трьох чергових засіданнях Ради Міністрів Української Держави — 18, 22 та 29 травня — розглядалося питання підготовки мирних переговорів і було призначено особовий склад делегації³²⁰.

18 травня 1918 р. на першому ж засіданні уряду С. Шелухина було затверджено головою делегації на мирній конференції з радянською Росією³²¹. Заступником голови делегації було призначено І. Кістяківського. Проте останній, одержавши у травні посаду державного секретаря в уряді Ф. Лизогуба, а з липня — міністра внутрішніх справ, не міг приділяти достатньої уваги переговорному процесові. 10 серпня заступником голови української делегації було призначено П. Стебницького³²². До складу делегації Української Держави входили: Х. Барановський, О. Ейхельман, М. Славінський, В. Спіцин, П. Линниченко. Військовим і топографічним експертом був представник Генерального штабу полковник Є. Мешковський, а в морських справах — М. Білінський³²³. Уже в ході переговорів при українській делегації було засновано сім комісій (політичну, військово-морську, фінансову, економічну, комунікаційну, культурну, юридично-редакційну), в яких постійно працювало більше 40 фахівців³²⁴. До української делегації входили представники різних політичних сил, зокрема, Української партії соціалістів-федералістів, Української партії соціалістів-революціонерів, Української партії соціалістів-самостійників, Української соціал-демократичної робітничої партії та ін.

На засіданні Ради Міністрів 18 травня 1918 р. було ухвалено план організації підготовчих робіт, поданий Міністерством закордонних справ, і асигновано “видатки на Мирову Конференцію 100 000 рублів”³²⁵. Питання про фінансування цього заходу ще двічі розглядалося Радою Міністрів: 17 липня виділено 50 тис. крб., наступного разу аналогічний кредит було надано 20 вересня 1918 р.³²⁶

22 травня на засіданні Ради Міністрів були схвалені головні завдання, які мала розв'язати українська делегація в ході переговорів з представни-

³¹⁹ Там само.

³²⁰ ЦДАВО України. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 104. — Арк. 4.

³²¹ Там само. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 31. — Арк. 23.

³²² Там само. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 104. — Арк. 67.

³²³ Мирні переговори між Українською Державою та РСФСР 1918 р.: Протоколи і стенограми пленарних засідань: Зб. док. і матеріалів. — К.; Нью-Йорк; Філадельфія, 1999. — С. 9.

³²⁴ ЦДАВО України. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 104. — Арк. 18–71.

³²⁵ Там само. — Ф. 3766. — Оп. 3. — Спр. 9. — Арк. 40.

³²⁶ Мирні переговори між Українською Державою та РСФСР 1918 р. — С. 9.

ками РСФРР. Насамперед, це “заклучити перемир’я, причому совітське військо повинне бути одведене за межі України”, а також вирішити питання українсько-російського кордону. Засідання мали проводитися за закритими дверима, але після кожного з них слід було подавати “широку інформацію пресі”, питання про підданство громадян доручалося розробити Міністерству судових справ³²⁷.

Російську делегацію на переговорах, згідно з постановою Раднаркому від 17 травня 1918 р., було доручено очолювати Й. Сталіну³²⁸, Х. Раковському та Д. Мануїльському. Й. Сталін до Києва не приїхав, а місце голови зайняв Х. Раковський, секретарем російської делегації призначили П. Зайцева³²⁹. Крім них, до складу делегації входили експерти у галузях: економіки, політики, культури та військової справи³³⁰.

Окрему увагу уряд Української Держави приділив мовному питанню, навкруги якого тривали дебати в державних установах. Аби підняти імідж державної мови в Україні на засіданнях Ради Міністрів, на яких обговорювалися головні завдання української делегації на переговорах з РСФРР, С. Шелухіним була зроблена заява, що делегація вестиме переговори виключно українською мовою, допускаючи російську тільки як виняток. “Тепер Україна самостійна держава і Москва мусить на всім відчувати й поважати наші права і принцип рівноправія”, — наголошував він³³¹. Більшовицька ж делегація намагалася використати трибуну перемовин для комуністичної пропаганди.

Від самого початку переговорів позиція С. Шелухіна щодо підписання миру була чітко визначеною і базувалася на історико-юридичному праві відновлення української державності з моменту зречення російським царем трону. Російська делегація не сприймала жодних відхилень від поняття “единая и неделимая” і розглядала Україну як невід’ємну частину Росії. З такими суперечностями сторони приступили до переговорів, які почалися 23 травня 1918 р. в приміщенні Педагогічного музею — місці засідань Центральної Ради³³².

Вже перше засідання показало високий фаховий рівень голови української делегації. Позиція С. Шелухіна була категоричною і в питанні, з яких саме держав складається Російська Федерація, оскільки український уряд одержав заяви від Білорусії, Кавказу, Чорноморщини, Донщини, Сибіру, “щоби їх при цих переговорах не уважали за членів Російської Федерації”³³³. Х. Раковський, у свою чергу, не погоджувався з текстом повноважень української делегації, де декларувалася самостійність Української Держави. На його думку, Україна зможе здобути незалежність тільки після

³²⁷ ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 45. — Арк. 4.

³²⁸ Там само. — Ф. 4465. — Оп. 1. — Спр. 972. — Арк. 4.

³²⁹ Державний архів Російської Федерації (далі — ДАРФ). — Ф. 130. — Оп. 2. — Спр. 525. — Арк. 1.

³³⁰ ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 61. — Арк. 61; Оп. 3. — Спр. 9. — Арк. 40; Оп. 1. — Спр. 45. — Арк. 4.

³³¹ Там само. — Ф. 3766. — Оп. 3. — Спр. 9. — Арк. 39.

³³² Мирні переговори між Українською Державою та РСФСР 1918 р. — С. 35.

³³³ Там само. — С. 36.

визнання цього факту мирним договором з Росією, оскільки РСФСР, за його словами, є спадкоємицею колишньої Російської імперії і має права на всі колишні території, які входили до її складу. С. Шелухин, відповідаючи на цей закид, наголошував, що Україна не потребує визнання з боку Росії, бо “Українська Держава є самостійна і незалежна”³³⁴. Він також заявив, що “визнання потребує новоутворена Російська Республіка, а Україна є старою республіканською державою. Нарешті, 30 травня 1918 р. відбувся обмін уповноваженнями від урядів між головами обох делегацій — С. Шелухиним та Х.Раковським, який фактично і поклав початок перемовному процесові³³⁵. Українська сторона проголосила свої умови перемир’я. Найважливішими з них були: припинення військових дій і виведення радянських військ з території України за демаркаційну лінію, а також захист прав українців і громадян Української Держави на території Росії. Вирішення цих питань стало складовою частиною угоди, яка, нарешті, була підписана 12 червня 1918 р. між Українською Державою та РСФРР. Це був прелімінарний договір, що складався з шести пунктів і мав діяти до підписання справжнього миру. За оцінкою Д. Дорошенка, цей крок був “одиноким успіхом в українсько-російських переговорах”³³⁶. Угода вирішувала проблеми представництва в урядах обох держав, повернення громадян на свою батьківщину, узгодження залізничного руху, допомоги військовополоненим, митних правил та товарообміну.

Відразу після підписання прелімінарного миру між Українською Державою та РСФРР гетьманське Міністерство закордонних справ розпочало створення на території радянської Росії українських консульських установ. У липні у Москві та Петрограді відкрилися генконсульства та тридцять консульських агентств у різних містах РСФРР, десять з них мали 1-й, 20 — 2-й розряди³³⁷.

Переговори між Українською Державою і більшовицькою Росією проводилися під пильним наглядом німецьких військових та дипломатів. Як повідомляв голова делегації РСФРР Х. Раковський М. Чичеріну — голові зовнішньополітичного відомства більшовицького уряду, посол Німеччини А. Мумм не лише цікавився результатами переговорного процесу, а й мав періодичні зустрічі з ним. Його, зокрема, цікавили питання територіального поділу Донецького басейну, Таганрозького округу та Слав’яно-Сербського повіту, кордонів Мінської губернії тощо. Так, Х. Раковський у розмові по прямому дроту з Г. Чичеріним просив дати перспективи щодо позиції Німеччини і в зв’язку з цим наголошував, що “без дуже серйозної підтримки з Берліна нам важко..., якщо в Берліні нас будуть підтримувати — ми можемо під тим чи іншим приводом затягнути переговори, поки з’ясується ситуація, якщо потрібно поспішати, то розраховувати на Берлін не доводиться”³³⁸. На переговорах постійно був присутній неофіційний представник Німеччини, 2 чи 3 засідання відвідав і представник Австро-

³³⁴ Там само. — С. 38.

³³⁵ ЦДАВО України. — Ф. 2607. — Оп. 3ж. — Спр. 2. — Арк. 4.

³³⁶ *Дорошенко Д.* Історія України. — Т. 2. — С. 114.

³³⁷ Там само. — С. 107; ДАРФ. — Ф. 130. — Оп. 2. — Спр. 529. — Арк. 7—12.

³³⁸ Там само. — Спр. 112. — Арк. 57, 57 зв.

Угорщини. С. Шелухин засвідчував, що німці неофіційно і негласно постійно втручалися в хід переговорів. “Се втручання ні одного разу не було на користь Української Держави і тільки затягувало мирові переговори, — наголошував С. Шелухин. — Наприкінці виявилось цілком, що німецьке представництво на Вкраїні відносно Української Держави веде подвійну політику і дбає тільки про інтереси германців”³³⁹. Вони, зокрема, навмисне затягували розв’язання проблеми українсько-російських кордонів, відмовляючись від дислокації по смузі історичних кордонів України, в той час як російські радянські військові частини продовжували здійснювати напади на українську територію, грабуючи місцеве населення, промислові об’єкти тощо. Така двозначність політичної лінії німецької військової влади була фактичним потуранням зухвалим діям більшовицького керівництва і призвела, зрештою, до незавершеності остаточного врегулювання цього важливого питання.

Розуміючи важливість просування переговорного процесу, гетьманський уряд зажадав надходження регулярних звітів про переговори від голови делегації С. Шелухина та міністра закордонних справ Д. Дорошенка. Про хід переговорного процесу С. Шелухин періодично звітував на закритих засіданнях Ради Міністрів. Постанови щодо мирних переговорів вносились до окремого таємного журналу³⁴⁰.

Найбільш складним і заплутаним було питання про українсько-російські кордони. Українська делегація основним принципом розмежування між Україною і Росією вважала принцип етнографічний з врахуванням змін, яких вимагають державні, економічні, географічні, адміністративні й культурно-національні умови. Російська делегація довго не погоджувалася з цим принципом, але ж і свого принципу розмежування не виставляла, і коли нарешті згодилася прийняти український принцип розподілу, то запропонувала таку лінію кордону, за якою до Росії повинні були відійти чотири повіти Волині, частина Чернігівщини, Харківщини і Катеринославщини. Кордон проводився на відстані майже гарматного пострілу від Чернігова та Харкова. За запропонованою радянською Росією межею тільки в Донецькій басейні повинні були відійти до Росії 20 тис. квадратних верств території з 2,5 млн українців, усі поклади антрациту й майже всі — кам’яного вугілля. За цим проектом Україна позбавлялася майже всього палива, окрім 25 % , тоді як для її потреб необхідно було не менше 75 %. Його реалізація могла скінчитися для України економічним крахом, бо все, “що живе угляним топливом, мусило б зруйнуватися, загинути, або закабалитися Росією”³⁴¹. Таким чином, Україна мала залишитися майже без палива. Проведення кордону за українським проектом мало не руйнувати тісного зв’язку металургійних підприємств України і залишало Росії деякі регіони (15 % видобутку вугілля і 30 % антрациту)³⁴². Аби науково обґрунтувати історичний кордон між Українською Державою і РСФРР, була утворена експертна етнографічна комісія. Українські експерти професори

³³⁹ Інститут рукопису НАНУ. — Ф. IX. — № 2497. — С. 1—2; № 2498. — С. 1—3.

³⁴⁰ ЦДАВО України. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 195. — Арк. 71.

³⁴¹ Там само. — Ф. 3766. — Оп. 2. — Спр. 61. — Арк. 31.

³⁴² Там само. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 194. — Арк. 84.

Д. Багалій, Л. Падалка, Г. Павлуцький і С. Шелухин представили наукові джерела (російські, українські, німецькі, австрійські та ін.), які доводили етнічне обґрунтування визначення українських територій³⁴³.

Переговори між Росією та Україною, згідно з планами російської сторони, навмисне мали затягуватися. 16 серпня 1918 р. С. Шелухин в інтерв'ю представникам київської преси пояснював причини повільного переговорного процесу з РСФРР. За його словами, сторони, що “ведуть переговори, знаходяться не в однаковому становищі”. Україна не воювала проти радянської Росії і не воює, нічим їй не загрожувала і не загрожує. Росія й досі стоїть на українській території і навіть під час переговорів вивозить з України хліб, худобу, устаткування фабрик і заводів³⁴⁴. У зв'язку з цим С. Шелухин наголошував, що Україні найперше потрібні кордони, а для більшовицької Росії вигідна відсутність кордонів, оскільки це не обмежує поширення фактичної влади Росії на Україну. У доповідній записці С. Шелухина голові Ради Міністрів від 2 вересня зазначалося, що провід РСФРР прагне дочекатися моменту, “коли виготовлено буде все для можливості нового більшовицького нападу на Україну”³⁴⁵. Так, аби затягнути справу переговорів, Х. Раковський виїхав до Москви і справа переговорів припинилася ще на 12 днів, через деякий час Д. Мануїльський своїм від'їздом до Москви відтягнув роботу конференції на такий само термін тощо.

Як зазначав у доповідній С. Шелухин, російська сторона наполягала на експертизі кордонів “з дорученням питання про етнографічну межу експертам”, але після того, як на кожному з проведених 8 засідань експертів справа вирішувалася на користь України, Х. Раковський “всю цю працю не визнав і скасував... Переговори про мир, поставлені Російською делегацією, знову стали на мертву точку”³⁴⁶. Російська делегація фактично використовувала час для експорту революції “більшовицького зразка” в Україну. ЦК КП(б)У, Центральний військово-революційний комітет виступили організаторами селянського повстання на Чернігівщині, фінансування страйку українських залізничників. З Орловської, Тульської, Курської губерній для повстанців переправлялася зброя тощо. У Москві з більшовиків, які приїхали з України, було утворено Комуністичну партію (більшовиків) України, на яку покладалося завдання реставрувати радянський режим в Україні³⁴⁷.

Поряд з неприйняттям російською стороною української позиції щодо кордонів великі суперечки викликали також питання розподілу майна та боргів колишньої Російської імперії. Українська сторона пропонувала пропорційний розподіл, виходячи з обсягу території та кількості населення, що становило 9 губерній при 18,6 % населення колишньої Росії або 33,3 млн осіб. Цими даними оперували українські експерти, обраховуючи борги й

³⁴³ Там само. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 100. — Арк. 37—42.

³⁴⁴ Нова Рада. — 1918. — 17 серп.

³⁴⁵ ЦДАВО України. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 100. — Арк. 30.

³⁴⁶ Там само. — Арк. 29, 30.

³⁴⁷ Рубльов О.С., Реснт О.П. Українські визвольні змагання 1917—1921 рр. // Україна крізь віки. — Т. 10. — С. 132.

активи на рахунках в ощадних касах та кредитних установах³⁴⁸. Водночас Україна не намагалася уникнути виплати частки свого боргу, її представники ретельно вираховували кожну позицію розподілу майна, шляхів сполучення, зовнішнього боргу, корисних копалин, державних підприємств, банківських активів тощо. Проте сам принцип визначення боргів і розподілу активів видавався більшовицькій стороні абсолютно безперспективним, адже В. Леніним був підписаний декрет про анулювання радянською владою всіх боргів колишньої Російської імперії. Таким чином, фактично українська сторона змушувала більшовиків під час переговорного процесу визнати необхідність розподілу майна колишньої імперії, на що ті ні в якому разі не погоджувалися.

3 жовтня 1918 р. С. Шелухиним з приводу невизнання РСФРР запропонованих українською делегацією кордонів була складена ультимативна нота і передана російській стороні³⁴⁹. Російська делегація, мотивуючи справу необхідністю подальших консультацій зі своїм урядом, виїхала з Києва. Формально переговорний процес був перерваний з причини від'їзду російських представників³⁵⁰. Проте, як свідчать телеграми та переговори по прямому дроті керівництва делегації РСФРР з головою зовнішньополітичного відомства радянської Росії Г. Чичеріним, більшовицькі дипломати готували відправку своїх родин з Києва в Росію ще на початку жовтня 1918 р., що аж ніяк не свідчило про бажання більшовиків продовжувати переговори з українською стороною³⁵¹.

Дії опозиційних гетьманському урядові сил давали привід більшовикам дивитися на справу укладення мирного договору з Українською Державою досить скептично і використовувати дану ситуацію із найбільшою користю для себе³⁵². Ситуація виявилася дуже складною й неоднозначною: з одного боку, треба було довести переговори з Росією до позитивного результату, а з іншого — затягування більшовиками переговорів фактично стимулювалося деякими лідерами Українського національного союзу, які, готуючи антигетьманський виступ, вели сепаратні перемовини із членами російської делегації³⁵³. Міністр закордонних справ Української Держави Д. Дорошенко не приховує свого обурення з приводу безпринципної позиції В. Винниченка і М. Шаповала, які готували повстання у взаємодії з російськими більшовиками. За його словами, переговори між В. Винниченком, М. Шаповалом та Х. Раковським і Д. Маңуїльським велися в помешканні заступника міністра фінансів Української Держави В. Мазуренка “в його присутності і при його участі”³⁵⁴. Водночас Д. Дорошенко зазначає, що організатори повстання вели переговори з лівими німецькими партіями про надання допомоги щодо ліквідації влади П. Скоропадського³⁵⁵. Ці “апеляції”, на

³⁴⁸ *Дорошенко Д.* Історія України. — С. 121.

³⁴⁹ Мирні переговори між Українською Державою та РСФСР 1918 р. — С. 341—343.

³⁵⁰ *Дорошенко Д.* Цит. праця. — С. 130.

³⁵¹ ДАРФ. — Ф. 130. — Оп. 2. — Спр. 878. — Арк. 29—31.

³⁵² ЦДАВО України. — Ф. 4465. — Оп. 1. — Спр. 972. — Арк. 10.

³⁵³ Там само. — Ф. 3695. — Оп. 1. — Спр. 172. — Арк. 70.

³⁵⁴ *Дорошенко Д.* Цит. праця. — С. 127.

³⁵⁵ *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. — С. 292.

думку Д. Дорошенка, “дискредитували в очах німців саму справу української державності”³⁵⁶.

13 листопада 1918 р. відразу після підписання Комп'єнського перемир'я, яким завершувалася Перша світова війна, більшовицька Росія в односторонньому порядку відмовилася від своїх зобов'язань по Берестейській мирній угоді щодо України і розпочала військові дії проти Української Держави. Напередодні родини російських дипломатів, які залишалися в Києві, були заарештовані. Як свідчить телеграма заступника міністра закордонних справ Української Держави О. Палтова українським консулам у Петрограді і Москві, це дало змогу гетьманському уряду досягти домовленостей про обмін дипломатичних осіб обох сторін та їхніх сімей. Представники радянської влади змушені були виділити окремі потяги для українських дипломатів. Обмін відбувся на прикордонній станції Могильов 10 листопада 1918 р. Згідно з цим же розпорядженням, охорона прав українських підданих у РСФРР передавалася шведському консулові у Петрограді, про що були оповіщені відповідні установи в Росії³⁵⁷.

Гетьманський уряд успадкував чимало проблем, які не зуміла вирішити щодо забезпечення зовнішньополітичних інтересів України Центральна Рада. Серед них насамперед згадаємо т. зв. бессарабське питання і проблему приналежності Криму до України. Політики УНР виявилися нездатними захистити інтереси українського населення в Бессарабії і фактично відмовилися від Кримського півострова. Українська Центральна Рада лише через місяць після створення в липні 1917 р. верховного органу управління Бессарабією — “Сфатул Церію” (“Ради краю”) — вперше звернулася до проблеми українців, які мешкали в Бессарабії, на засіданні Комітету УЦР. Причому виявилися два принципово відмінні підходи до оцінки бессарабського питання. Зокрема, йшлося про повіти, заселені українцями, які хотіли б бути приєднаними до України. Натомість інша позиція полягала в тому, що “Центральна Рада не мала на меті включати до України чужі області, а втім і Бессарабію”³⁵⁸. Переважною більшістю членів комітету було підтримано останню позицію, і зобов'язано Генеральний Секретаріат оголосити, що Центральна Рада не має “наміру включати Бессарабію до України”. Як зазначає сучасний український дослідник дипломатичних відносин України з державами, що постали на теренах колишньої Російської імперії, В. Матвієнко, “показова принциповість Центральної Ради у даному випадку завдала шкоди конкретній постановці питання про самовизначення українського населення Хотинського, Аккерманського та Ізмаїльського повітів, де воно становило від 1/3 до 3/4 усіх мешканців”³⁵⁹.

Після проголошення 2 грудня 1917 р. “Сфатул Церієм” Бессарабії Молдовською Народною Республікою (МНР), що “входить, як рівноправний член, до складу єдиної Російської Федеративної Демократичної Рес-

³⁵⁶ Там само.

³⁵⁷ ДАРФ. — Ф. 130. — Оп. 2. — Спр. 527. — Арк. 17, 18.

³⁵⁸ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 193.

³⁵⁹ Матвієнко В. Українська дипломатія 1917–1921 рр. на теренах постімперської Росії. — К., 2002. — С. 24, 25.

публіки”, а себе — її “верховною владою”, Українська Центральна Рада привітала проголошення МНР і навіть відклала до Установчих зборів вирішення питання про майбутній статус придунайських повітів, Хотинщини та Лівобережжя Дністра³⁶⁰.

Перед загрозою більшовицької окупації уряд Молдови змушений був звернутися по військову допомогу до Румунії. Остання запровадила режим інформаційної блокади на кордоні з УНР, піддаючи репресіям усіх, хто виступав за приєднання до України. 3 березня 1918 р., після визволення Києва від більшовицьких військ, голова Ради Народних Міністрів УНР В. Голубович звернувся до урядів Центральних держав і Румунії з нотою, в якій наголошувалося, що “зміна бувшої румунсько-російської границі, особливо в її північній і полудневій частинах, глибоко порушує політичні й економічні інтереси УНР”. У зв’язку з цим український уряд наполягав на участі своїх представників у роботі Бухарестської мирної конференції та вирішенні бессарабського питання³⁶¹. На фоні зазначених подій прихильники об’єднання з Румунією провели через “Сфатул Церій” рішення про приєднання Бессарабії до королівства. Таким чином, український провід фактично втратив зручний час для реалізації бессарабського питання, оскільки “якби делегація Центральної Ради з цих позицій рішуче піднесла бессарабське питання на Брестських мирних переговорах із Центральними державами, чи Київ енергійніше наполіг на своїй участі у Бухарестській мирній конференції, справи обернулися б на користь УНР”³⁶². Лише 16 березня 1918 р. Рада Народних Міністрів ухвалила призначення головою мирної делегації до Румунії члена ЦК УПСР, колишнього керівника української делегації на Брестських переговорах, щойно призначеного послом УНР до Німеччини О. Севрюка, а відбув він до Бухареста 24 березня³⁶³.

9 квітня 1918 р. “Сфатул Церій” ухвалив рішення, що “МНР (Бессарабія) в її кордонах між Прутом, Дністром, Дунаєм, Чорним морем і старими кордонами з Австрією... назавжди возз’єднується зі своєю матір’ю-Румунією”³⁶⁴. 5 квітня 1918 р. до Бухареста як дипломатичний представник УНР виїхав М. Галаган із завданням подати ноту протесту проти насильницького приєднання Бессарабії до Румунії, вирішення питання про повернення Україні військового майна (цінністю в декілька мільйонів крб.), незаконно захопленого Румунією, і одночасно проведення переговорів з румунським урядом про визнання ним незалежності УНР³⁶⁵. Позитивного результату його місія не досягла, румунський уряд відхилив вимоги проводу УНР щодо Бессарабії і не поспішав з дипломатичним визнанням незалежної України. Центральна Рада так і не спромоглася на більш-менш резонансну міжнародну акцію в обороні українських національних інтересів у

³⁶⁰ Там само. — С. 25, 26.

³⁶¹ Робітничка газета. — 1918. — 10 берез.

³⁶² Матвієнко В. Цит. праця. — С. 34.

³⁶³ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. — Т. 2. — С. 208.

³⁶⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1063. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 8.

³⁶⁵ Галаган М. З моїх споминів (1880-ті — 1920 р.). — К., 2005. — С. 23.

Бессарабії. Хоча Мала Рада й доручала “уряду звернутися до Румунії й Центральних держав з 2 нотою-протестом проти... системи утисків і насильств над населяючими Бессарабію національностями”³⁶⁶. Українська резолюція у формі “Заяви румунському урядові” за підписами В. Голубовича і М. Любинського була негайно передана до Бухареста. Вже 20 квітня 1918 р. уряд Румунії відповів Україні нотой, яка надійшла вже після гетьманського перевороту. У документі румунський уряд рішуче відхилив усі закиди Центральної Ради та уряду УНР, довівши цілковиту невдачу їхньої політики у вирішенні питань про Бессарабію.

Можемо констатувати, що український провід, підписуючи Берестейський мирний договір, до певної міри не визначався з національними інтересами України на міжнародній арені. Йдеться також про Крим, який мав для УНР безумовно важливе стратегічне значення як геополітичного, так і військового характеру. Попри пропозиції німців у ході Берестейських переговорів включити Крим у сферу національних інтересів УНР українська делегація, посилаючись на право татарського народу на самовизначення, деякий час відмовлялася це зробити. Але згодом під тиском обставин Рада Народних Міністрів УНР змінила свою позицію у цьому питанні. Уряд В. Голубовича без погодження з вищим німецьким командуванням відрядив групу військ Запорізького корпусу на чолі з П. Болбочаном, перед яким, у свою чергу, було поставлене окреме стратегічне завдання: випереджаючи німецькі війська на лінії Харків—Лозова—Олександрівськ—Перекоп—Севастополь, звільнити Кримський півострів від більшовиків, захопити Севастополь. Кінцевою точкою військової операції мав стати Чорноморський флот, дислокований у Севастопольській бухті, який планувалося включити до складу українських збройних сил. Групі П. Болбочана в ході операції ставилось також завдання захопити військове майно кримських портів³⁶⁷. Після успішних операцій запорожців при взятті Олександрівська (нині — Запоріжжя) і Мелітополя та переправи через Сиваш німецьке військо командування почало висловлювати своє занепокоєння діями українських військ. П. Болбочан мусив рахуватися з вимогами німецького командування припинити наступ, оскільки німці погрожували застосувати силу до Запорізької дивізії. З іншого боку, він мав виконати наказ українського уряду і оволодіти Севастополем та Чорноморським флотом³⁶⁸. 26 квітня 1918 р. П. Болбочану був оголошений ультиматум негайно скласти зброю, залишити все військово майно і виїхати з міста та з території Криму під охороною німецькою конвою на правах інтернованих, розпустивши при цьому добровольчі загони. 27 квітня 1918 р. міністр військових справ УНР О. Жуковський телефонічно віддав наказ про негайний відхід групи П. Болбочана з Криму. Генералу фон Кошу було повідомлено, що “уряд не сподівався, що Група (П. Болбочана. — *Авт.*) вже оперує в Криму”³⁶⁹. Така

³⁶⁶ Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. — Т. 2. — С. 273, 274.

³⁶⁷ Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Полковник Петро Болбочан: трагедія українського державника. — К., 2004. — С. 22.

³⁶⁸ Монкевич Б. Цит. праця. — С. 147.

³⁶⁹ Цит. за: Штендера Я. Засуджений до розстрілу. — Львів, 1995. — С. 66, 67.

непослідовність уряду та деяких його представників зайвий раз продемонструвала відсутність чіткої державницької концепції у політичних діячів лідерів УНР, які керувалися насамперед партійними програмами. Кримська військова кампанія продемонструвала безвідповідальність та відсутність професіоналізму багатьох членів українського уряду, який виявився не в змозі використати військовий потенціал і блискучі перемоги Запорізької дивізії та фактично поставив її на межу ліквідації німецькими військами. Водночас переможний Кримський похід Запорізької дивізії став справжнім триумфом українського війська і продемонстрував його здатність до реалізації складних військових операцій. На тлі політичних помилок та військових поразок Центральної Ради військовий рейд 1-ї Запорізької дивізії, яка першою звільнила кримську землю від більшовицьких загонів, виглядає блискучою військовою кампанією, що мала неабияке геополітичне значення³⁷⁰.

Прийшовши до влади, П. Скоропадський почав чітко відстоювати національні інтереси України, намагаючись включити до складу Української Держави низку українських етнічних територій. Офіційно проводячи вичікувальну тактику щодо можливого об'єднання з Кримом та Кубанню, гетьманський уряд надавав значну військову допомогу та сприяв поширенню української агітаційної і культурно-просвітньої акції, яку здійснювали українські громади й установи товариства "Просвіта". Проте необхідно було рахуватися й з позицією німецької військової влади, яка була не зацікавлена у розширенні української території. Звертаючись до подій навколо ситуації щодо державного об'єднання України з Кубанню, гетьман П. Скоропадський уже в еміграції визнавав, що "вважав, що з цією справою поспішати не варто", оскільки влітку 1918 р. для нього, "по-перше, неясно було, що робиться на Кубані й Чорноморщині, який там дійсний настрій умів стосовно цього питання, по-друге, я думав, що важливіше всього, перш ніж залучати до себе інші області, добитися порядку у себе". Водночас, за словами П. Скоропадського, німці, "з котрими йому доводилося говорити про це" і без яких він "не міг фактично здійснити серйозних військових дій, навесні й на початку літа не мали певної лінії поведінки"³⁷¹.

За часів Української Держави провідники Кубанської Республіки лише після 17 серпня 1918 р., коли Кубань частково була звільнена від більшовиків, дістали можливість налагодити дипломатичні контакти з гетьманським урядом. Принагідно зазначимо, що істотно полегшував проведення проукраїнської політики у краї той фактор, що переважну більшість Добровольчої армії на цих землях складали кубанські козаки-українці. В свою чергу, за свідченнями Д. Дорошенка, тогочасний уряд в Україні дивився на Кубань як "на частину української землі, яка раніше чи пізніше має бути прилучена до України або як автономний край, або хоча б на федеративних засадах". Справедливість такої позиції підтвердила й делегація Кубанської Законодавчої Ради у складі М. Рябовола (голова), його заступника С. Шахин-Гірея (голова комітету горців), членів Ради К. Безкровного,

³⁷⁰ Сідак В., Осташко Т., Вронська Т. Цит. праця. — С. 24.

³⁷¹ Скоропадський П. Цит. праця. — С. 238.

П. Каплина і Г. Омельченка та міністра землеробства Д. Скопцова, яка 28 травня 1918 р. прибула до Києва³⁷². На врочистому прийнятті з нагоди зустрічі кубанської делегації 3 червня 1918 р. П. Скоропадський висловив сподівання, що “славні Кубанці підуть разом з молодю Українською Державою, щоб здійснити ті гарячі мрії, котрі являлись керівничою зіркою для наших батьків”. Кубанські делегати запевнили гетьмана, що “обидва ці народи будуть жити в дружбі та союзи”³⁷³.

Головною темою переговорів стало надання Україною Кубані допомоги в боротьбі проти більшовиків та налагодження міждержавних відносин. Проте, зазначає Д. Дорошенко, “між українським міністром закордонних справ і українцями — членами Кубанської делегації установилося потайне порозуміння вести справу в напрямку прилучення Кубані до України”³⁷⁴. Але в тогочасних умовах більшовицької присутності на Кубані справа реалізації українсько-кубанського державного об’єднання була передчасною. Кубанці в той час були залежними від донських козаків, які виступали за збереження Доно-Кавказького Союзу. Але найголовнішою умовою була допомога зброєю у боротьбі проти більшовицьких окупантів. Наприкінці червня 1918 р. з України вирушив перший ешелон із військовим спорядженням: 9700 гвинтівок, 5 млн патронів і 50 тис. снарядів для 3-дюймових гармат. Наступного місяця на Кубань було вислано три повністю споряджені батареї по 4 гармати в кожній, кількасот кулеметів та інші види зброї. За свідченням Д. Дорошенка, подібні поставки здійснювалися щомісяця³⁷⁵.

Як зазначає В. Матвієнко, поступово в українському керівництві “визрів досить ризикований план, схвалений гетьманом, десантувати на азовському узбережжі Кубані 15-тисячну Окрему Запорізьку дивізію генерал-майора Зураба Натієва, що була дислокована уздовж демаркаційної лінії з більшовицькою Росією на сході Харківської губернії”. Одночасно передбачалося, що на Кубані мало спалахнути антибільшовицьке повстання, за допомогою якого українські війська могли б визволити Катеринодар до підходу Добровольчої армії. Це створило б сприятливі умови для проголошення об’єднання Кубані з Україною³⁷⁶.

Коли німецьке військове командування на початку серпня 1918 р. погодилося з проведенням цієї операції, П. Скоропадський віддав наказ про передислокацію Окремої Запорізької дивізії до залізниці для посадки в ешелони, були розроблені докладні плани бойових дій і виділені відповідні кошти. Водночас у Києві у погодженні з Українським національним союзом почалося формування добровольчого Окремого Чорноморського коша для участі в боротьбі проти більшовицької влади на Кубані. Однак, за словами Д. Дорошенка, один з високопосадовців гетьманського міністерства військових справ, який був у приязних стосунках з лідером білогвардій-

³⁷² *Дорошенко Д.* Спогади про недавнє минуле. — С. 294.

³⁷³ *Дорошенко Д.* Історія України. — Т. 2. — С. 136, 137.

³⁷⁴ Там само. — С. 137.

³⁷⁵ Там само.

³⁷⁶ *Матвієнко В.* Цит. праця. — С. 99, 100.

ського руху М. Алексеєвим, сприяючи його інтересам, “умисне затягав цілу справу, не вважаючи на виразні накази Гетьмана й військового міністра, зволікав під різними претекстами початок операцій, а тим часом Алексеєв швиденько вирушив в похід, захопив Катеринодар і скорим маршем посувався до Новоросійська. Тоді німці заявили, що вже пізно, і що вони не можуть допустити збройної сутички між українцями й добровольцями”³⁷⁷. Натомість Кубань у руках добровольців дуже швидко перетворилася на центр, в якому акумулювалися антиукраїнські “єдино-неділимські” сили. Добровольча верхівка прагнула задушити паростки автономістських прагнень українців на Кубані.

Гетьманський уряд змушений був обмежитися другорозрядним дипломатичним представництвом на Кубані, призначивши 20 вересня 1918 р. консульським агентом 1-го розряду до П’ятигорська полковника української армії барона Федора Боржинського, який свого часу служив в Кубанському козацькому війську. 28 жовтня 1918 р. у його першому таємному звіті МЗС Української Держави йдеться про ознаки визріваючого конфлікту між кубанським урядом і командуванням Добровольчою армією, яке брутально порушувало традиційне козацьке самоврядування, перешкоджаючи скликанню Військової ради та прийняттю конституції Кубанської Республіки. В зв’язку з цим він наголосив на необхідності поширення української пропагандистської роботи насамперед серед козацьких верств³⁷⁸.

29 вересня 1918 р. кубанський провід звернувся до П. Скоропадського з офіційним листом про акредитацію у Києві Надзвичайної місії Кубанської Республіки, яка мала підготувати й укласти угоди про обмін військово-полоненими, фінансові справи, поставки озброєнь і поштово-телеграфні відносини. Як зазначав Д. Дорошенко, неофіційно місії “було доручено в’ясувати ґрунт, на якому могло б відбутись державне об’єднання Кубані з Україною”³⁷⁹.

13 листопада 1918 р. українські урядовці та члени кубанської дипломатичної місії підписали угоду про взаємні перевідні операції як міжбанкові, так між ощадними касами України та Кубані. На наступний день — 14 листопада 1918 р. — за дорученням Ради Міністрів Української Держави у Катеринодарі українські чиновники провели переговори щодо укладення фінансово-економічного договору між Україною та Кубанню. 16 листопада в Києві була підписана “Згода щодо поштово-телеграфних зносин”, а також конвенція про співробітництво у сфері залізничного транспорту. В той же день дипломатична місія Кубані в Українській Державі підписала з українським урядом договір про торговельні, консульські та морехідні відносини³⁸⁰. Крім того, українське МЗС виступило з ініціативою відкрити в Катеринодарі, окрім українського посольства, торговельну палату, а також консульства у Новоросійську й Ставрополі та віце-консульство в Туапсе³⁸¹.

³⁷⁷ Дорошенко Д. Цит. праця. — С. 137.

³⁷⁸ Матвієнко В. Цит. праця. — С. 100, 101.

³⁷⁹ Дорошенко Д. Цит. праця. — С. 138.

³⁸⁰ Там само.

³⁸¹ Матвієнко В. Цит. праця. — С. 103, 104.

8 серпня підписано попередню угоду урядів Української Держави і Всевеликого війська Донського про визнання кордонів між ними, який проходив по межі Катеринославської, Харківської і Воронежської губерній, а також взаємне визнання незалежності й суверенітету. Обидві сторони погодилися на приєднання до України певних територій на схід в районі Маріуполя. Для остаточного розв'язання цього питання утворили спеціальну комісію³⁸². Українська сторона сподівалася, що це дасть змогу прискорити визначення кордонів з РСФРР, але це тільки загальмувало справу. Договір між Доном і Україною доповнювався “Додатковою секретною угодою” уповноважених донського та українського урядів, згідно з якою останній зобов'язувався якнайшвидше постачати донському війську озброєння та військово-спорядження з розрахунку на три корпуси з майна, що залишилося “понад кількість, необхідну для укомплектування кількості українських військ, встановленої за угодою з Центральними державами”³⁸³. 21 листопада т.в.о. голови уряду А. Ржепецький повідомив Раду Міністрів, що одержав пропозицію від повноважного представника Дону генерала О. Черячукіна утворити особливу комісію для планомірного задоволення потреб усіх воюючих проти більшовиків армій з військових запасів, що мала Україна³⁸⁴.

2 вересня 1918 р. відомий український громадсько-політичний і культурний діяч М. Славинський був призначений Радою Міністрів дипломатичним представником Української Держави при уряді Всевеликого Війська Донського³⁸⁵. Активна зовнішня політика Гетьманату в південноросійських державних утвореннях була пов'язана насамперед з наявністю вагомій етнічної присутності українців на цій території та пошуками реальних союзників у боротьбі з більшовицькою Росією.

Не менш послідовно гетьманський уряд провадив державницьку політику щодо включення до України Кримського півострова. Хоча Берлін мав власні інтереси у Криму, не виключаючи можливості створення там власної військової бази³⁸⁶, зовнішньополітичне відомство Української Держави докладало чималих зусиль, включно з економічними санкціями, щоб отримати у власну юрисдикцію Крим. Восени 1918 р. німці підтримали домагання України щодо Чорноморського флоту, однак це зумовлювалося виплатою української частки боргових зобов'язань Російської імперії в розмірі 200 млн крб.³⁸⁷ Після поразок німецьких військ на Західному фронті Німеччина перестала перешкоджати формуванню української армії і змінила своє ставлення щодо приналежності Чорноморського флоту. Питання Криму та Чорноморського флоту стали одними з головних під час

³⁸² Мирні переговори між Українською Державою та РСФСР 1918 р. — С. 350.

³⁸³ Гриценко А. Політичні сили у боротьбі за владу рад в Україні (кінець 1917 р. — початок 1919 р.). — К., 1992. — С. 33, 34.

³⁸⁴ ЦДАВО України. — Ф. 1064. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 56, 56 зв.

³⁸⁵ Там само. — Спр. 6. — Арк. 232.

³⁸⁶ Рубльов О.С., Реєнт О.П. Цит. праця. — С. 127, 128.

³⁸⁷ Там само. — С. 129.

візиту П. Скоропадського до Берліна. Під час особистої зустрічі гетьмана з Вільгельмом II було позитивно вирішено проблему Чорноморського флоту, досягнуто домовленостей відносно Криму. Він мав відійти до Української Держави на правах автономної частини, вирішено також долю 35 кораблів Чорноморського флоту, які не були затоплені більшовиками в Новоросійську й, згідно з умовами Берестейського миру між РСФРР і Четверним союзом, відійшли останньому. Таким чином, під час переговорів у Берліні П. Скоропадському вдалося зміцнити українські позиції на Чорному морі³⁸⁸.

Щодо повернення української частини Бессарабії, то гетьманський уряд застосував до Румунії тактику “митної війни”. До часу розв’язання цієї проблеми український провід вирішив не встановлювати дипломатичні відносини з Бухарестом і 11 травня Рада Міністрів Української Держави видала наказ “Про заборону вивозу товарів у Румунію і Бессарабію”. Наприкінці літа до Києва приїхала румунська делегація для розв’язання цієї проблеми. Але ситуація змінилася не на користь України. Антанта перемогла у війні, а Румунія була її союзницею, тому 26 жовтня з нею було укладено угоду, якою визнавався статус-кво Бессарабії. Крім того, в середині листопада, користуючись з невизначеності політичної ситуації в Україні, румунський уряд загарбав і українську Буковину³⁸⁹.

На початку жовтня до Києва прибула делегація польської Регентської ради на чолі з С. Ваньковичем, яка вручила гетьманові ввірчі грамоти, що започаткувало міждержавні відносини між Українською Державою і Польщею, успішність яких блокувалася наявністю польських претензій на українські землі Холмщини і Східної Галичини. Після вибуху польсько-української війни на західноукраїнських землях П. Скоропадський на прохання галичан розглядав можливість вислати їм на допомогу підрозділи Січових стрільців на чолі з Є. Коновальцем. Однак, заангажовані Українським національним союзом у протигетьманському повстанні, їхні командири віддали перевагу боротьбі за Київ на боці повстанців. На Волині дійшло до збройних зіткнень між гетьманськими й польськими збройними частинами. Полякам вдалося встановити свій протекторат над Холмщиною та Західною Волинню³⁹⁰.

8 жовтня 1918 р. законом Української Держави засновувалось українське дипломатичне представництво у Фінляндії, головою якого МЗС Української Держави призначило відомого громадсько-політичного діяча, правника за фахом К. Лоського. По приїзді до Гельсінгфорсу місія була негайно прийнята головою уряду Фінляндії Свінхувудом. Фактично одразу голова української дипломатичної місії був офіційно акредитований як дипломатичний представник президентом країни генералом Манергеймом³⁹¹.

³⁸⁸ Павлюк О.В. Цит. праця. — С. 328, 329.

³⁸⁹ Там само. — С. 331.

³⁹⁰ Там само. — С. 332.

³⁹¹ Дорошенко Д. Цит. праця. — С. 106; ЦДАВО України. — Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 404. — Арк. 50.

Уряд П. Скоропадського також встановив дипломатичні відносини з Грузією, Білоруссю та Литвою. Зовнішньополітичні успіхи у двосторонніх контактах Української Держави з новоутвореними державами, що виникли на теренах колишньої Російської імперії, вочевидь залежали від наявності чи відсутності територіальних претензій. Де їх не було, відносини встановлювалися інтенсивно, причому їх ефективність пояснювалася і обопільним бажанням протидіяти більшовицькій загрозі.

Влітку 1918 р. Україна зробила спроби відновити дипломатичні відносини з країнами Антанти, не зважаючи на рішучий протест Центральних держав. Міністр закордонних справ Д. Дорошенко дещо згодом писав, що “думка про висилку місії до держав Entente’ була у нас весь час”³⁹². Принагідно зауважимо, що в цей період увага країн Антанти була прикута до Дону й Кубані, де зосереджувався “білий рух”, який розглядався альянтами як основна потенційна сила у боротьбі з більшовиками. П. Скоропадський розумів необхідність розбудови єдиного військового блоку проти набираючої обертів більшовицької агресії. 3 листопада на станції Скороходово (біля Полтави) відбулася його зустріч з отаманом Війська Донського генералом П. Красновим. Наступного дня — 4 листопада 1918 р. Рада Міністрів Української Держави направила урядам Дону, Кубані, Терека, Грузії та представникові Добровольчої армії телеграму з пропозицією об’єднати сили в боротьбі за відновлення єдиної Росії і звільнення її від більшовиків. Представникам цих державних утворень пропонувалося зібратися у Києві для обговорення невідкладних заходів: єдиного плану боротьби з більшовиками, визначення ставлення до нейтральних держав, до країн Антанти, Німеччини та її колишніх союзників³⁹³. Але ці заходи гетьманського уряду були явно запізнілими.

Для відновлення діалогу з країнами Антанти важливе значення мали стосунки з нейтральними державами, як перший важливий крок у напрямі можливого порозуміння й відновлення перерваних зв’язків. Проте, запропонувавши вступити в ділові зносини з Україною, Швейцарія, Норвегія та Данія не поспішали визнати її де-юре. Особливо важливим було налагодження двосторонніх стосунків з Швейцарією, яка була важливим осередком міжнародних зв’язків у Європі. Для України це мало велике значення, оскільки могло стати трампліном для встановлення нових зв’язків з країнами Антанти. Ще в липні 1918 р. до цієї країни було відряджено Е. Лукасевича, радника МЗС, для з’ясування питання, чи приймуть у Берні офіційну українську місію. Швейцарія, як і інші нейтральні держави, “охоча була вступити у фактичні зносини з Україною”, проте юридичне визнання Української Держави відкладала до остаточного з’ясування переможця у війні³⁹⁴. Однак українським дипломатам вдалося-таки досягти певного успіху в розв’язанні цієї проблеми. 17 вересня 1918 р. Є. Лукасевич через Німеччину виїхав до Швейцарії, а 10 жовтня 1918 р. Рада Міністрів затвер-

³⁹² *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле. — С. 274.

³⁹³ *Україна: Хроніка XX століття.* — С. 239.

³⁹⁴ *Дорошенко Д.* Цит. праця. — С. 275.

дила закон про заснування української місії в Швейцарії. Водночас були створені українські консульства у Женеві та Цюріху³⁹⁵.

На осінь 1918 р., коли виразно визначилась воєнна перевага Антанти, змінилось ставлення Німеччини до дипломатичних контактів України з країнами альянсу. Вже в жовтні німецький уряд дав свою згоду на встановлення зносин України з Антантою. Надзвичайну дипломатичну місію Української Держави було вислано до Швеції та Норвегії напередодні антигетьманського перевороту³⁹⁶. У Швеції голова української дипломатичної місії генерал Б. Баженов намагався переконати військового представника США у цій країні Станса, що запрошення німців Центральною Радою було вимушеною необхідністю захистити Україну від більшовицької окупації. Український дипломат наголошував на симпатіях українців до Антанти й висловлював бажання українською уряду встановити торговельні відносини із США³⁹⁷.

Завдяки зусиллям Є. Лукасевича і посла Української Держави в Німеччині Ф. Штейнгеля за посередництва дипломатичних представників нейтральних держав (Іспанії та Голландії) вдалося зав'язати контакти з державними колами країн Антанти і з'ясувати можливість їхньої згоди на "безпосередні переговори з українським правительством". У жовтні 1918 р. з цією метою Д. Дорошенко виїхав до Швейцарії для проведення неофіційних та напівофіційних зустрічей із впливовими дипломатами, промисловцями й державними урядовцями європейських країн. Водночас той факт, що Д. Дорошенка до Швейцарії запросив через українського представника в Берні італійський прем'єр-міністр Орландо³⁹⁸, засвідчував певні перспективи для порозуміння України з державами Антанти.

Водночас в Україні не припинили своєї діяльності дипломатичні представництва країн, які належали до Антанти. Зокрема, Італія мала в Україні своє консульство, яке працювало ще з довоєнних часів³⁹⁹. У Києві працювали також консульства Великої Британії⁴⁰⁰, Данії, Персії, Іспанії, Естонії, Греції, Швейцарії, Норвегії та Швеції; в Одесі функціонували віце-консульства Іспанії, Персії, Греції⁴⁰¹.

У цей період привернути увагу Антанти до "українського питання" за власною ініціативою намагалися поодинокі українські дипломати, зокрема через контакти з репрезентантами держав-альянтів у країнах акредитації. О. Шульгин, який мав виразну проантантівську орієнтацію, під час першого місяця перебування на чолі посольства Української Держави у Болгарії активно зустрічався з представниками дипломатичного корпусу

³⁹⁵ ЦДАВО України. — Арк. 12, 13, 16а, 18; Ф. 3696. — Оп. 2. — Спр. 315. — Арк. 1.

³⁹⁶ *Дорошенко Д.* Історія України. — С. 106.

³⁹⁷ *Павлюк О.* Боротьба України за незалежність і політика США (1917—1923). — К., 1996. — С. 32, 33.

³⁹⁸ *Дорошенко Д.* Закордонна політика Української Держави у 1918 р. // У 60-річчя відновлення гетьманства. — Торонто, 1978. — С. 58.

³⁹⁹ Там само. — С. 108.

⁴⁰⁰ ЦДАВО України. — Ф. 3766. — Оп. 1. — Спр. 4. — Арк. 36.

⁴⁰¹ Там само. — Спр. 124. — Арк. 5, 7. — Оп. 2. — Спр. 1. — Арк. 65—69.

країн-альянтів, акредитованими у цій державі. У своєму листуванні з головою зовнішньополітичного відомства Української Держави Д. Дорошенком він наголошував на необхідності розпочинати більш активні дипломатичні кроки для нав'язання контактів з провідними державами блоку — США, Англією та Францією і переконувати їх у доцільності збереження німецької та австро-угорської військової присутності в Україні. “Наша орієнтація попередня стратила свою силу, — зазначає О. Шульгин у листі до Д. Дорошенка. — Треба обов'язково їхати до Америки, Франції, Англії. Не треба це робити в формі офіційній. Напівурядова, напівгромадська невелика, але солідна депутація була б дуже до речі. Сподіваюся, що війна так або інакше до зими закінчиться. Тоді прийде наш «Судний день», до якого ми зовсім не готові”⁴⁰². Мотивуючи свою приватну активність, О. Шульгин наголошував, що на зустрічах з дипломатами з країн Антанти звертає їхню увагу на необхідності залишити німецькі війська протягом певного часу в Україні для “оборони її від большевизма” і водночас “шукати гарантій від бруталного поводження з нами німців”⁴⁰³. За його словами, альянти прагнуть відродити сильну Росію, в чому він дуже сумнівався і тому намагався довести антантівським дипломатам, що сильною країною на сході Європи може стати Україна⁴⁰⁴.

Ставлення провідних кіл Антанти до Української Держави та її самостійності виразно були засвідчені українським репрезентантам в Румунії, де наприкінці Першої світової війни вирішувалася доля Четверного союзу. До тимчасової румунської столиці — Ясс, де перебували послы від усіх головних держав Антанти, гетьманом П. Скоропадським було відряджено із спеціальною місією українського представника Івана Коростовця — відомого дипломата, колишнього посла Російської імперії в Китаї. У вербальній ноті від 2 листопада 1918 р. український уряд заявляв, що Українська Держава хоче зберегти суворий нейтралітет, але готова прийняти пропозицію співробітництва з країнами Антанти “в цілях охорони порядку й безпечності в краю”⁴⁰⁵. 7 листопада 1918 р. відбулася зустріч І. Коростовця з французьким послом Де-Сент-Олером і англійським посланником Г. Барклаєм. Вони категорично заявили, що не можуть визнати нейтралітет України, оскільки вона не є самостійною державою. Після розлогих пояснень І. Коростовця про причини підписання Берестейської угоди і запрошення в Україну німецької та австро-угорської армій та мотивів прохання українського уряду військової допомоги з боку альянтів, небезпеку вибуху в Україні повстання лівих сил і загрозу більшовицької окупації французький та англійський дипломати заявили, що дані обставини потребують узгодження з їхніми урядами. Коментуючи цю ситуацію, Д. Дорошенко наголошував, що держави Антанти мали визначитися, як поводитися з Україною відповідно до того, як вона далі планувала вести свою політику.

⁴⁰² Там само. — Оп. 3. — Спр. 2. — Арк. 51.

⁴⁰³ Там само. — Арк. 51 зв.

⁴⁰⁴ Там само.

⁴⁰⁵ *Дорошенко Д.* Історія України. — С. 282.

На думку ж І. Коростовця, представники Антанти погано розуміли ситуацію в Україні, але ними “керувала сліпа злоба проти всіх, хто мав стосунки з німцями, а особливо проти гетьмана Скоропадського”⁴⁰⁶. Тут доречно зазначити, що складному переговорному процесові між І. Коростовцем та представниками альянтів значною мірою шкодили ще дві делегації, які прибули до Ясс з України. Перша складалася з представників правих російських організацій (“Совет государственного объединения”, “Национальный центр”, “Союз возрождения России”), друга була відряджена Українським національним союзом, який готував повстання проти гетьмана П. Скоропадського⁴⁰⁷. Голова Української Держави у той час фактично не мав жодної сили — ані внутрішньої, ані зовнішньої, на яку міг би спертися, рятуючи країну від хаосу. На вимогу альянтів П. Скоропадський приймає рішення про зміну кабінету, більшість у якому посідають проросійські політичні сили проантантівської орієнтації. 14 листопада 1918 р. оголошується грамота про федеративний зв’язок з майбутньою небільшовицькою Росією. Проте ці кроки лише прискорили дії Директорії та повалення гетьманського режиму.

Таким чином, з укладанням Берестейської угоди для української зовнішньої політики ключовими були стосунки з країнами Четверного союзу. Ці ж пріоритети успадкував і гетьманат П. Скоропадського. Спираючись на німецьку та австро-угорську військову силу, Україна намагалась досягти внутрішньої консолідації в суспільстві і, досягнувши цю мету, поволі вийти з-під опіки Німеччини, а також Австро-Угорщини. В свою чергу, Україна була для Німеччини стратегічним партнером не лише як політичний союзник та противага Росії, а й забезпечувала їй вирішення продовольчої проблеми. Дипломатичні відносини Української Держави з країнами Четверного союзу були домінуючим в українському зовнішньополітичному курсі. Гетьманський уряд намагався використати силу і вплив Німеччини та Австро-Угорщини для зміцнення національної державності й захисту від більшовицької агресії. На відміну від дещо проблемних відносин з цими країнами двосторонні контакти з Болгарією та Туреччиною характеризувалися взаємною симпатією і доброзичливим ставленням. З послабленням впливу Німеччини в європейському регіоні наприкінці Першої світової війни Українська Держава поступово зміцнювала свій суверенітет та можливості для подальшого самостійного державного розвитку.

Наприкінці існування гетьманату П. Скоропадського розпочалися двосторонні контакти з країнами Антанти. Оскільки спроби зав’язати офіційні відносини з державами Згоди розпочалися фактично вже напередодні поразки у війні держав Четверного союзу, під політичним впливом якого формувалась її міжнародна орієнтація, вони не встигли набути системного характеру і обмежилися лише заявами про умови співробітництва. Гетьманат не встиг порозумітися з державами Антанти і фактично опинився в ізоляції і міг розраховувати лише на власні сили.

⁴⁰⁶ Там само. — С. 283.

⁴⁰⁷ Там само. — С. 282—286.

Для ефективної реалізації зовнішньої політики Української Держави надзвичайно важливим було підписання двосторонньої угоди з РСФФР. Не зважаючи на високий фаховий рівень української дипломатії, яка гідно боронила позиції України на мирній конференції, переговори все ж закінчилися безрезультатно. На це істотно вплинула складна міжнародна ситуація, деструктивна позиція делегації радянської Росії, втручання у внутрішні справи німецьких та австрійських представників, тиск більшовицького уряду, який почав вести переговори з представниками Українського національного союзу про підготовку останніми антигетьманського перевороту.

БОРОТЬБА ПРОТИ ГЕТЬМАНСЬКОГО РЕЖИМУ: ДІЯЛЬНІСТЬ ОПОЗИЦІЇ, ПОВСТАНСЬКИЙ І СТРАЙКОВИЙ РУХИ

Повалення Центральної Ради виявило слабку дієздатність і відсутність громадської підтримки політичних сил — головних репрезентів національно-демократичного етапу Української революції. Подальша участь колишніх правлячих партій УНР у суспільному житті вимагала невідкладно визначити їхнє ставлення до гетьманської влади, скоригувати стратегію і тактику діяльності за нових умов.

Проголошення гетьманом царського генерала, великого землевласника Павла Скоропадського, авторитарна модель державного ладу, формування уряду без представників українських партій викликали з їхнього боку майже одностайне неприйняття нової влади.

Вже 2 травня міжпартійна нарада лідерів УПСФ, УПСР, УСДРП, УПСС виробила низку умов, за яких їхні представники могли б взяти участь у формуванні Ради Міністрів. Ці вимоги мали за мету дезавуувати насильницьке усунення Центральної Ради, показати згоду на добровільну зміну аграрної політики, проведення перестановок в уряді, встановлення тимчасового представницького органу — Державної ради, скликання у подальшому Установчих зборів. Усвідомлюючи, хто насправді був інспіратором перевороту, делегація соцпартій у складі В. Винниченка, С. Єфремова, А. Андрієвського, О. Салтана і К. Лоського 2 травня виклала ці вимоги В. Гренеру.

Генерал запевнив, що державний переворот здійснено без німецької участі. Повороту до Центральної Ради не буде, оскільки гетьмана визнала найвища влада Німеччини. А їхні побоювання щодо загрози самостійності України безпідставні, бо новий уряд не орієнтуватиметься ні на Росію, ні на Польщу. Він підтвердив бажаність у ньому українських соціалістів⁴⁰⁸.

Наслідки аудієнції у В. Гренера знову були обговорені на нараді лідерів соцпартій. Їхня спільна платформа зводилася до того, що українське громадянство ображене за “русифільський монархістичний переворот”. Але коли вже це сталося, то вони можуть визнати гетьмана тимчасовим прези-

⁴⁰⁸ Дорошенко Д. Цит. праця. — С. 39, 40.